

Глик О. І.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ДИСКУРСИВНІ СЛОВА: ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ ВИДІЛЕННЯ

У статті проаналізовано терміносполуку «дискурсивні слова» та її варіанти. З'ясовано статус дискурсивних слів. Визначено критерії виділення та основні ознаки дискурсивних слів, необхідні для подальших практичних науково обґрунтованих досліджень тексту.

Ключові слова: дискурс, дискурсивні слова (ДС), ознаки дискурсивних слів, критерії виділення дискурсивних слів.

В статье проанализировано терминосочетание «дискурсивные слова» и его варианты. Выяснено статус дискурсивных слов. Определены критерии выделения и основные признаки дискурсивных слов, необходимые для дальнейших практических научно обоснованных исследований текста.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивные слова (ДС), признаки дискурсивных слов, критерии выделения дискурсивных слов.

The article analyzes the term «discourse words» and its variants. The author makes an attempt to clarify the status of discourse words. The article covers the criteria for identification of discourse words and their features, without which further practical scientific research is impossible.

Key words: discourse, discourse words (DW), features of discourse words criteria for identification of discourse words.

У другій половині ХХ століття розвивається нова наукова парадигма. Основними рисами лінгвістики є антропоцентризм, функціональна і комунікативна зорієнтованість. Дискурс стає найважливішою категорією міжособистісного спілкування, разом з тим, зростає інтерес і до слів, які формують його структуру, – дискурсивних слів чи маркерів. На передній план виходять «маленькі, незрозумілі слова» [21], які, як правило, належать до службових частин мови. Вони важко перекладаються, однак є необхідними при побудові дискурсу. Їх основна функція – забезпечити зв'язність тексту.

З'являється все більше і більше досліджень, об'єктом аналізу яких є окремі дискурсивні слова чи їх група [5; 10; 11; 14; 20; 24]. Таких праць багато, і всі вони відрізняються методами та сферою дослідження. Це пов'язано з тим, що статус дискурсивних слів неоднозначний. По-перше, сам термін у лінгвістиці неусталений і не має чітких рамок. По-друге, дискурсивні слова об'єднують одиниці, що в традиційній класифікації належать до різних частин мови. По-третє, у різних контекстах вони поведуться по-різному, і не завжди тлумачення у словнику збігається з реальним вживанням.

У лінгвістичній літературі ці функціональні одиниці мають різні термінологічні найменування. Найчастіше їх називають частками [1; 19], мабуть, це пов'язано з тим, що найчастотнішими і найхарактернішими дискурсивними словами є частки. Також використовують терміни: службові слова і стройові слова [16; 22], стройові елементи мови [25], дискурсивні одиниці [7], злучні звороти [23], дискурсивні маркери [18; 27; 29; 30; 31; 32], прагматичні маркери [28] та багато інших. Проте найбільш вживаною є терміносполука дискурсивні слова [2-6; 8; 12; 13; 21]. Одні з перших цей вираз у лінгвістиці вжили автори книги за редакцією О. Дюкрота «Les mots du discours» [26]. Таке активне вживання даної терміносполуки є виправданим, оскільки назва «дискурсивні слова» дозволяє обійти псевдопроблему їх належності до однієї з традиційних «частин мови» [12, с. 293].

Отже, **дискурсивні слова** – це «одиниці, які, з одного боку, забезпечують зв'язність тексту, а з іншого – найбезпосереднішим чином відображають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця: те, як мовець інтерпретує факти, про які він повідомляє слухача, як він оцінює їх з точки зору рівня важливості, правдивості, можливості тощо. Саме ці одиниці керують процесом спілкування: вони виражають істинні й етичні оцінки, пресупозиції, думки, співвідносять, зіставляють і протиставляють різні твердження мовця чи спілкування мовців один із одним» [2, с. 7].

За іншим визначенням, **дискурсивні слова (чи маркери)** – це слова, «які відображають не стільки відношення між елементами описуваного у висловленні фрагменту дійсності, скільки відношення між елементами структури дискурсу» [12, с. 292]. В свою чергу, **дискурс** розуміють як «комунікативну ситуацію, що включає свідомість комунікантів (партнерів спілкування) і текст, що створюється в процесі спілкування» [9, с. 289].

Зазвичай ці та інші визначення об'єднують спільні риси:

- ДС формують структуру дискурсу, забезпечують зв'язність тексту;
- ДС віддзеркалюють процес взаємодії мовця і слухача: як мовець інтерпретує та оцінює факти, як слухач сприймає почуту інформацію, його ставлення до неї та ін.

Вищезазначені риси – це особливі ознаки ДС. Утім, крім цих двох, існує ще цілий ряд ознак та критеріїв виділення ДС, розгляд яких є метою статті. Таке дослідження необхідне для того, щоб те чи інше слово в дискурсі ми змогли віднести до розряду дискурсивних слів та науково обґрунтувати такі дії.

Отже, проблема критеріїв виділення дискурсивних слів є досить складною та суперечливою, оскільки межі класу дискурсивних слів є розмитими, а віднесення того чи іншого слова до розряду дискурсивних переважно залежить від контексту вживання і семантичного та прагматичного навантаження у ньому. Зазвичай, дослідники інтуїтивно зараховують певне слово до розряду дискурсивних. Вони рідко говорять і про загальні критерії чи ознаки виокремлення ДС. Розглянемо деякі з них:

• **Мультикатигорійність** [6; 30; 32]. Клас дискурсивних слів граматично неоднорідний і охоплює сполучники, прислівники, модальні слова, частки, вставні слова, вигуки, які в традиційній граматиці вивчаються в межах теорії частин мови.

• **Факультативність** [12; 32]. ДС у реченні не висловлюють головної думки, вони, так би мовити, знаходяться на периферії, вказуючи на взаємодію мовця і слухача, ставлення адресанта до адресата, до ситуації загалом. Наприклад:

Шука недобре й розуміла всю вагу сеї пригоди. Її риб'ячий мозок, під впливом довговікової традиції, далеко більше боявся видри, ніж чоловіка, і, звичайно, втіки з-перед рук рибаків, вона й не міркувала гаразд, як близько була смерті («Шука»)¹. ДС «звичайно» виражає впевненість, ставлення до істинності повідомлюваного, підтвердження надійності повідомлення.

Не мав, здається, перед ним ніякого секрету («Сойчине крило»). ДС «здається» уживається для вираження непевності, припущення. Це авторська гіпотеза.

Речення може в більшості випадків зберігати свою правильність і без дискурсивних слів. Але, без сумніву, ДС є необхідними, ці «слівця» роблять мовлення живішим, цікавішим, зрозумілішим, а «своїми прагматичними коментарями вносять помітне особистісне начало в плин дискурсу, перебіг інтеракції загалом» [4, с. 105].

• **Незмінюваність** [12]. Як уже зазначалось вище, до розряду дискурсивних слів належать: частки, прислівники, вигуки, сполучники, вставні слова, тобто незмінювані слова. Наприклад, порівняйте відмінюваний займенник *саме* та частку *саме* (в значенні якраз): *А завтра ранісінько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пушу на волю («Мій злочин»)*. *Блискавки бігли з різних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг («Під оборогом»)*.

• **Поліфункціональність** [4; 30]. Все частіше привертають увагу дослідників комунікативні ознаки. «Встановлено, що важливою особливістю ДС є те, що їх семантико-прагматична структура чималою мірою релативізована стосовно конкретних комунікативних умов, а отже, і виявляється лише через набір функцій, тобто в уживанні» [4, с. 103].

• ДС встановлюють відношення між відрізками дискурсу, забезпечують їх логічний зв'язок [6; 8; 27; 29].

• ДС направляють інтерпретацію адресата [4; 6].

• **Виконують синтаксичну функцію сполучника** [12]. Сполучники слугують для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення. Тобто, як і сполучники, ДС забезпечують зв'язність тексту. Найбільш повно відображають логічний зв'язок фрагментів та виділяють найбільш важливі епізоди такі ДС: «взагалі», «загалом», «отже», «по-перше», «по-друге», «насамкінець», «перш за все», «насамперед» тощо.

Отже, доля хотіла, що тої самої ночі панство були на балу, а дівчина ночувала сама в кухні («Odi profanum vulgus»). *То насамперед поки нас обох набила, потім поки висварилася з чоловіком, потім поки розпалила огонь і зварила бульби до борщу, то й перша минула («Яндруси»)*.

• **Відсутність будь-якого денотата в загальноприйнятому значенні** [8]. Тобто їх значення не є предметним, тому ДС слід вивчати тільки через їх вживання.

• **Можливість синтаксично зв'язуватися як з іменною, так і з дієслівною групою** (на відміну від абсолютної більшості прикметників і прислівників) [12]. Прислівники, зазвичай, у реченні пов'язуються з дієслівною групою, а прикметники – з іменною. Для ДС такої переваги нема.

• **При нейтральному порядку слів велика віддаленість від ядра групи препозитивних «дискурсивних» ад'юнктивів в порівнянні з «недискурсивними»** [12].

Звичайно в кожній мові обсяг і межі дискурсивних слів варіюють, відповідно і особливості ДС у різних мовах відмінні. Так, наприклад, щодо обсягу, то характерними ДС для англійської мови є артиклі, які відсутні в українській мові. Отже, ми можемо виділити ще одну особливу рису ДС: для кожної окремої мови є свій набір ДС, які мають свої характерні риси. На мою думку, ДС дещо подібні до фразеологізмів, оскільки їх не можна перекладати методом калькування, потрібно бути тонким психологом, добрим знавцем культури та мови, щоб вилуштити та передати їх значення іншою мовою. У деяких випадках ДС не можливо перекласти, тобто, в інших мовах не існує їх точних еквівалентів. І. Масаліна називає їх «високо ідіосинкратичними» [18, с. 211]. Отже, саме активне вживання дискурсивних слів визначає рівень володіння мовою: «якщо людина, що вивчає яку-небудь мову, не зможе оволодіти вживанням часток, комунікативна компетенція такої людини буде трагічно неповною» [33]. Тому втрата мови починається з втрати саме дискурсивних слів: так, у мовах, що зникають, носії повністю втрачають їх, замінюючи на лексеми мови загарбників, набагато раніше, ніж слова інших семантичних класів [2, с. 7].

Особливістю ДС є відсутність власного лексичного значення, тобто в дискурсивному вживанні слово десемантизується, тим самим вказуючи на підкреслення чогось, виділення, наголошення. Таким чином, ця особливість дещо переплітається з факультативністю ДС.

Дискурсивні слова тісно пов'язані з контекстом. Вони можуть повністю зливатися з контекстом, дублюючи семантику окремих фрагментів. Звідси випливає ще одна особливість ДС: вони потребують значно ширшого контексту, ніж слова з недискурсивним вживанням.

Дуже важливою рисою ДС, на мою думку, є те, що «порівняно з повнозначними словами, вживання дискурсивних слів значною мірою недоосмислене і невідрефлектоване» [17, с. 305], тому саме за допомогою ДС, ми можемо виявити істинні наміри мовця. Якщо це художній текст, то за допомогою ДС ми можемо глибше заглянути в авторське світовідчуття, оскільки дискурсивні слова, як і службові, мовець вживає інтуїтивно.

¹ Тут і далі подаємо приклади з корпусу текстів малої прози Івана Франка. Ця стаття необхідна для виявлення і маркування дискурсивних слів у вищезазначеному корпусі.

Отже, ДС – це надзвичайно важливий розряд слів, які мають свої особливості і організують повідомлення з позиції мовця. ДС оживляють, структурують мовлення, роблячи його логічним. Завдяки їм вдається легше сприймати, розуміти та запам'ятовувати текст.

Основними ознаками і, відповідно, критеріями виділення дискурсивних слів є: незмінюваність, поліфункціональність, мультикатегорійність, факультативність, релятивізованість. Тобто семантико-прагматична структура ДС виявляється лише через набір функцій, в уживанні. Вони забезпечують зв'язність тексту, вносять особистісне начало в плін дискурсу. Інші ознаки також важливі, адже майже всі вони тісно пов'язані між собою і часто переплітаються.

Таким чином, критерії виділення ДС стосуються сфери дискурсології, лінгвопрагматикитики, комунікативної лінгвістики і навіть традиційного мовознавства. Ця стаття може слугувати для подальших практичних розвідок. Вона відкриває великі перспективи для досліджень дискурсивних слів як у живому мовленні, так і в художньому дискурсі.

Література:

1. Баранов А. Н. Модальные частицы в ответах на вопрос / А. Н. Баранов, И. М. Кобозева // Прагматика и проблемы интенциональности / Под ред. Н. Арутюновой. – М.: ИВАН СССР, 1988. – С. 45-69.
2. Баранов А. Н. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А. Н. Баранов, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина – М.: Азбуковник, 1993. – 243 с.
3. Бацевич Ф. С. Дискурсивні слова в комунікації: слово ДАЖЕ у Ф. Достоевського / Ф. С. Бацевич // Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 181-190.
4. Бацевич Ф. С. Прагматика лексичних одиниць у спілкуванні: дискурсивні слова / Ф. С. Бацевич // Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія. – Львів: ПАІС, 2010. – С. 101-112.
5. Белова В. М. Дискурсивные слова в мемуарах монтажного типа: семантика, функции, прагматика: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филолог. наук: 10.02.01 / В. М. Белова. – Вологда, 2011. – 23 с.
6. Белова В. М. Функционально-семантические особенности дискурсивных слов в жанре мемуаров / В. М. Белова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2011. – № 1. – С.50-53.
7. Богданова Н. В. О проекте словаря дискурсивных единиц русской речи (на корпусном материале) / Н. В. Богданова // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Выпуск 11 (18) / Гл. ред. А. Кибрик. М., 2012. – С. 71-83.
8. Дискурсивные слова русского языка: Опыт конкретно-семантического описания / Под ред. К. Киселевой и Д. Пайара. – М.: Метатекст, 1998. – 447 с.
9. Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания: универсальное, типовое и специфичное в языке / А. Е. Кибрик. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 336 с.
10. Киселева К. Л. Инвариантное и вариативное в семантике дискурсивных слов (на примере группы слов конечно, разумеется, естественно): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / К. Л. Киселева. – М., 1996. – 22 с.
11. Кібець О. О. Дискурсивні слова дійствительно, в самому деле, в самому деле, именно як епістемічні та риторичні оператори: прагмасемантичні аспекти їхнього функціонування: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / О. О. Кібець. – Х., 2003. – 17 с.
12. Кобозева И. М. Для чего нужен звучащий словарь дискурсивных слов русского языка / И. М. Кобозева, Л. М. Захаров // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды международной конференции Диалог'2004. – М.: Наука, 2004. – 292-297.
13. Кобозева И. М. Мультимедийный словарь дискурсивных слов русского языка: проблемы и решения / И. М. Кобозева, Л. М. Захаров // Труды Международного конгресса «Русский язык: исторические судьбы и современность». – Москва: МГУ, 2004. – С. 45-67.
14. Ковальчук О. В. Семантика та функції дискурсивного слова ЛАДНО в прагматичних ситуаціях різного типу: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / О. В. Ковальчук. – Х., 2003. – 15 с.
15. Кодухов В. И. Общее языкознание. Учебник для студентов филол. Специальностей / В. И. Кодухов. – М.: Высшая школа, 1974. – 303 с.
16. Крейдлин Г. Е. Служебные слова в русском языке (семантические и синтаксические аспекты их изучения): автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка / Г. Е. Крейдлин. – М., 1979. – 24 с.
17. Левонтина И. Б. Ишь / И. Б. Левонтина // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура / Отв. ред. Ю.Д. Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 305-318.
18. Массалина И. П. Дискурсивные маркеры / И. П. Массалина // Известия Калининградского государственного технического университета. – 2009. – № 15. – С. 211-217.
19. Муминов В. И. Стилистические функции частиц в романе Ф. Достоевского «Идиот»: Монография / В. И. Муминов. – Южно-Сахалинск: изд-во СахГУ, 2011. – 240 с.
20. Огієнко І. С. Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа: автореферат дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / І. С. Огієнко. – К., 2009. – 20 с.
21. Плунгян В. А. Дискурсивные слова [Электронный ресурс] / В. А. Плунгян. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/faq/8572>.
22. Сенина И. С. Строевые слова. Классификаторы как один из разрядов строевых слов, функции классификаторов [Электронный ресурс] / И. С. Сенина. – Режим доступа: <http://litmisto.org.ua/?p=9396>.
23. Фаріон І. Д. Дискурсивні слова у зіставному вивченні іноземних мов / І. Д. Фаріон // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2008. – Випуск 3. – С. 167-172.
24. Хачатурян Е. В. Семантика и синтактика дискурсивных слов глагольного происхождения в современном итальянском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.05 / Е. В. Хачатурян. – М., 2000. – 22 с.

25. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
26. Ducrot O. et al. Les mots du discours. – Paris, Minuit, 1980. (Coll. Le sens commun). – 240 p.
27. Fraser B. What are Discourse Markers? // *Journal of Pragmatics*. – 1999. – №31. – P. 931-952.
28. Fraser B. Pragmatic markers // *Pragmatics* 6(2). – 1996. – P. 167-190.
29. Lenk U. Discourse Markers and Global Coherence in Conversation // *Journal of Pragmatics*. – 1998. – № 30 – P. 245-257.
30. Rossari C. Formal Properties of a Subset of Discourse Markers: Connectives // *Approaches to Discourse Particles* / Ed. by Kerstin Fischer. – Oxford: Elsevier, 2006. – Vol. 1. – P. 299-314.
31. Samy D., González-Ledesma A. Pragmatic Annotation of Discourse Markers in a Multilingual Parallel Corpus (Arabic-Spanish-English) // *LREC 2008, Marrakech, may 2008*. – P. 3299-3305.
32. Shourup L. Discourse Markers // *Lingua*. – 1999. – №107. – P. 227-265.
33. Wierzbicka A. Particles and Linguistic Relativity // *International Revue of Slavic Linguistics*. – 1976. – Vol. 1, № 2 / 3. – P. 327-367.